

YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI SÜRECİNDE YOK EDİLEN MORA TÜRKLERİ

Doç. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı
ore@istanbul.edu.tr*

Özet: 1821 yılındaki ayaklanma ile başlayan Yunan bağımsızlık süreci, Mora Türklerinin modern Avrupa'nın gözleri önünde sistematik bir şekilde katledilmesiyle gelişmiştir. Görgü tanıklarının ifadesine göre, Rum ayaklanması boyunca Mora'da yaşayan Türkler açısından açlık ve ölüm günlük yaşamın doğal bir parçası haline gelmişti. Rumların Mora'nın merkezi Tripoliçe'de gerçekleştirdiği katliam ise, Türklerin tarihteki en büyük dramlardan birisidir. İsyanı Rumlara destek için katılan ancak gördükleri vahşet karşısında irkilen bazı Avrupalı müelliflerin gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Rumların Türker üzerinde işlediği vahşi cinayetler soykırım olarak adlandırılabilir özellikler taşıyordu. Türkler sadece öldürülmekle kalmadı. Malvarlıkları ve vakıfları da yağmalandı, kültürel izleri ise sonsuza kadar silindi. Bu makalenin amacı, Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecinde Mora Türklerinin uğradığı mezalimi değişik kayıtlar ve tanıklıklar çerçevesinde ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Mora Türkleri, Yunanistan, Tripoliçe, Osmanlı Devleti, mezalim.

MOREAN TURKS ANNIHILATED DURING PROCESS OF GREECE'S INDEPENDENCE

Abstract: Greece's independence process beginning with the revolt in 1821 progressed with the massacre of Morean Turks systematically in front of the eyes of modern Europe. According to the testimony of eyewitnesses, hunger and death turned into a natural element of the daily life for Turks who lived in Morea during the Greek revolt. The massacre carried out by Greeks in Tripolitsa, center of Morea, is among the biggest dramas in history of Turks. As far as can be judged from observations of some European authors, who

joined the revolt to support Greeks but wined in front of the barbarity they witnessed, some aspects of cruel murders of Turks by Greeks can be characterized as genocide. Turks were not just killed; their property and foundation were depredated while their historical marks were erased for good. The purpose of this article is to put forth the atrocities Morean Turks faced during the Greek's independence process in the context of different records and testimonies.

Keywords: *Morean Turks, Greece, Tripolitsa, Ottoman State, atrocity.*

I. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla çok büyük sosyal ve ekonomik sıkıntılarla girdi. Devlet bir taraftan da dış müdahalelerle baş etmeye çalışıyordu. Yüzyılın hemen başında önce 1804'te Sırpların, ardından da 1821'de Rumların isyanı, bölgede dengeleri önemli ölçüde alt üst etmişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti ve toplumu için en sarsıcı gelişmelerden biri kuşkusuz Balkanlarda bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin ortaya çıkışı oldu. Osmanlı Balkanlarındaki bu ilk kopuş son derece sancılı oldu. Bu bağımsızlıkta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dayatmasının büyük etkisi oldu. Bu durum aynı zamanda Balkanlardaki diğer milletlere örnek olacak tehlikeli bir sürecin başlangıcı oldu. Yunan bağımsızlığı sürecinin en büyük mağduru, bölgenin fethinden itibaren burayı vatan edinen Mora Türkleri¹ oldu. O devir için eşine az rastlanır katliamlara uğrayan Mora Türkleri, Yunan Krallığı'nın kuruluşu kesin olarak ilan edildiği 1830'da tarih sahnesinden tamamen silinmiş durumdaydı. Bazı Avrupalı yazarların da kabul ettiği gibi, 1821 isyanı çok kısa bir sürede acımasız bir din ve ırk savaşı haline gelmişti. Bu süreçte, Mora Türkleri ile bölgedeki Yahudiler, modern Avrupa'nın gözleri önünde sistematik bir şekilde yok edildiler.

Osmanlı Rumları, bağımsızlık sloganı ile isyan ettiklerinden itibaren Mora Yarımadası'nda tek bir Türk kalmayana kadar savaşacaklarını bütün dünyaya ilan etmişlerdi. Hiç şüphe yok ki bu dönemde yaşanan acı hadiseler, kuşaktan kuşağa etkisini sürdürmüştür. Bu dönemdeki dramatik gelişmelere bakıldığında günümüz Türk-Yunan ilişkilerinde karşılaşılan krizlerin önemli ölçüde tarihin bu karanlık dönemlerine dayandığını ve iki ülkenin gelecekteki ilişkilerinin şekillenmesinde de belirleyici etkiler bıraktığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Türk-Yunan ilişkilerindeki tartışmaları sadece güncel hukukî, politik, ekonomik, askerî ve stratejik

1 Bu çalışmada konu edilen olan Mora Türleri, Mora ve Eğriboz muhacirleri tabirleri, 1832 yılı itibariyle sınırları belirlenmiş olan tam bağımsız Yunanistan Devleti dahilinde kalan bölgelerdeki bütün Türkleri kapsayacak içerikte kullanılmıştır. Bilhassa Osmanlı arşiv belgelerinde Mora Yarımadası'ndan başka Yunanistan hudutlarına bırakılan Eğriboz Adası, Atina ve çevresi ile Rumeli tarafında Livadya, İstefe ve İzdin gibi mahaller Türklerinin bütün hukukunun bu tabirlerle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri

gelişmeleri dikkate alarak anlamak mümkün görünmemektedir. Bazen üzerinden yüzlerce yıl geçmiş travmalar ve acılar ile zaferlere dair imgeler, algılar, düşünceler ve duygular, bunlarla ilgili ruhsal etkiler, yaşadığı dönemdeki sıcaklığı ile yeni nesillere aktarılmaktadır. Bundan ayrı olarak, 1830'da bağımsız olan Yunan Krallığı'nın 1832'de haksız Avrupa baskısı ile sınırlarının Rumeli yönünde genişletilmesiyle, günümüzde artık kronikleşen Ege Sorunu'nu da başlamış oluyordu.

II- Yunan Bağımsızlığı Sürecinde İsyancılara Avrupa ve Amerika Desteği

1821 Rum isyanının başarıya ulaşması ve Balkan coğrafyasında bağımsız bir Yunan devletinin ortaya çıkması, mutlak surette Avrupa devletleri ile kamuoyularının desteği ile mümkün olabilmiştir. Yapılan etkili propagandaların etkisi sonucu isyan kısa sürede Restorasyon Avrupa'sı ile bilhassa entelektüellerinin öncelikli gündemi haline geldi. Osmanlı Balkanları isyanın başladığı günlerde zaten Avrupa büyük devletlerinin çıkar çatışmalarına sahne olmaktaydı. Bu nedenle Rumların bağımsızlık kazanmaları fikrinin temelleri de Osmanlı toprakları dışında atıldı. Her türlü zorluğa rağmen Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için elinden geleni yaptı. Osmanlı ordusu Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yardımı ile takviye edildi ve 1827 tarihi itibarıyla Rum isyanı bastırma aşamasına geldi. Ancak Rumların bağımsızlığında birbirleriyle yarış halinde olan Avrupa büyük devletlerinin, 1827 Navarin baskınıyla Osmanlı Donanmasını yok etmeleri ve ertesi sene Mora'yı işgal kararı alırları şartları tamamen değiştirdi.²

Avrupalı aydınlar ve kamuoyunun önemli bir kısmı, sahip oldukları uygarlığın kültürel ve laik köklerinin Antik Yunanistan'dan kaynaklandığı tezini kabul etmekteydi. Özellikle aydın kesim, Antik Helen dünyasına olan hayranlıklarını, Rum isyanına destek vererek tatmin etmek, bu şekilde manevi borçlarını ödemek istiyorlardı. Avrupalı edebiyatçı, ressam, kompozitör ve sanatçılar Yunan bağımsızlığını ya da Osmanlı zulmünü konu alan abartılı eserler ortaya koymuşlardı. Bu şekilde yönlendirilen Avrupa kamuoyu, Yunan bağımsızlığına olumlu bakıyor ve isyanı destekliyordu. Her rütbeden subaylar ve halk isyana katılım için gönüllü yazılıyordu. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın pek çok yerinde kurulan komiteler eliyle para toplanıyor,³ isyana fiilen katılan gönüllü gruplar Mora'ya akın ediyordu. İngiltere'den başka Fransa'dan, Bavyera'dan, İsviçre'den,

2 Daha fazla bilgi için bkz. Ali Fuat Öreñ, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan* (İstanbul: Babıali Kültür, 2009), s. 27 vd.

3 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Hattı Hümayun (HAT), nr. 17365, 40294, 50072, 50082 ve 51289. İngiliz Şair Lord Byron 1823'de Mora'ya gönüllü gitti. Onun gelişi Rum isyanının Avrupa'da daha da popüler olmasını sağladı (Walter Alison Philips, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, (London: Smith, Elder, 1897), ss. 88-113.

İtalya'dan ve Amerika'dan yüzlerce Yunan sempatzanı⁴ ve Avrupa'da yaşayan Rum gönüllüler, işsiz, güçsüz takımı bağımsızlık için çarpışmaya gelmişlerdi. Almanlar, Rumlarla birlikte din ve özgürlük için savaşmak üzere özel bir gönüllü birlik dahi oluşturdu. Amerika'da Rum isyanına ilgi büyük bir hızla artış göstermişti. Rum isyanı ile Amerikan Devrimi arasında irtibat kuruluyordu. New York gibi büyük şehirlerde para ve mühimmat yardımları toplanıyor, gönüllülerle birlikte isyan bölgesine gönderiliyordu. Bölgeye ilk gelen gönüllüler, isyanın önderi Dimitri İpsilanti kuvvetleriyle beraber büyük Türk katliamının yaşanacağı Tripoliçe kuşatmasını katıldılar.⁵

Avrupa kamuoyu, Rum isyancıların cezalandırılması için Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirleri ise Hıristiyan Avrupa adına sadece bir dinî hassasiyetle değil, Helen dostluğu akımının da etkisiyle yakından takip etmekteydi ve her türlü yönlendirmeye açık durumdaydı. Bu nedenle asilerin bastırılması uğraşısı, artık Osmanlı'nın bir iç meselesi değil, antik devirlerdeki gibi, hürriyet için savaşan Helen halkına karşı yapılan bir zulüm olarak değerlendirilmekteydi.⁶

İsyanın başından Rumların en büyük destekçisi Rusya oldu. İsyanın hemen bütün organizasyonu 1814'de Rusya'nın Odessa şehrinde kurulan Filiki Eterya örgütü üyelerince gerçekleştiriliyordu.⁷ Ayrıca, isyanın lideri konumuna getirilecek olan ve İstanbul'un tanınan Fenerli Rum ailelerine mensup Aleksandr İpsilanti, Rus Çarı'nın yaveriydi. Buna rağmen Ruslar, 1815 Viyana Kongresi kararları doğrultusunda kendisine baskı yapan

4 Amerika'dan Rumlara yapılan yardımlar için bkz. Myrtle Agnes Cline, *Amerikan Attitude toward the Greek War of Independence 1821-1828* (Atlanta: Columbia University, 1930), s. 1 vd; Edward Mead Earle, "American Interest in the Grek Cause, 1821-1827", *The American History Review*, vol. 33/1 (1927): ss. 44-63; George C. Soulis, "Everett-Kapodistrias Correspondence", *The Journal of Modern History*, 26/3, (1954): ss. 272-273.

5 Avrupa'dan Rumlara yapılan yardım organizasyonları ve gönüllüler için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 17365, 2141-B-F, 38300, A, -B, -C, -D, 38668, 38730, -A, -B, -C, 40084-G, 40294, 40941, 50072, 50082, 50198, 51289, 51302; *Yunan İsyanına Dair Mukaleme Risalesi*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr.668, vr. 1a-9a; Mehmed Mansur, *Rum Fetreti (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü)*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 6084-6085, s. I ve 10-11; Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih* (İstanbul, Canlı Han Matbaası, 1288), ss. 15-16; *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt I, Haz. A. Hezarfen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), ss. 16-22; *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. Y. Demirel-T. Erdoğan, Cilt II-III (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), ss. 543-544; William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927* (Cambridge: University Press, 1934), ss. 85-86; William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence* (London, Oxford University Press, 1972), s. 1 vd; David Howarth, *Greek Adventure, Lord Byron and other Eccentrics in the War of Independence* (New York: Atheneum, 1976), ss. 64-81, 169 vd.; W. David Wrigley, "The Ionian Islands and The Advent of The Greek State (1827-1833)", *Balkan Studies*, XIX, (1978), ss. 413-417; Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerininin 101 Yılı (1821-1922)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988), s. 20.

6 N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, Çev. B. S. Baykal, V (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1948), s. 286; Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletleri'nin Tutumu", *Osmanlı*, II, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), ss. 73-75.

7 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, 38073, 38076-B, 39139; Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair*, ss. 7-31; Necla Günay, "Filik-i Eterya Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, (2005), ss. 263-287.

Avusturya'nın etkisiyle isyanın ilk başlarında Rumları açıkça desteklemedi. Ancak kısa süre sonra İngiltere'nin Rumları himayede ön plana çıkması üzerine Ruslar politikalarını açıktan yürütmeye başladı. Rumları desteklemede İngiliz-Rus rekabeti ve ilerleyen yıllarda buna Fransa'nın da eşlik etmesi, Osmanlı devletini zorlayan en önemli gelişmelerden oldu.⁸

II. Mora'da Türk Avının Başlaması: 1821 Rum İsyanında İlk Katliamlar

1821 isyanı başlamadan önce Mora'da Türkler ile Rumlar ve Yahudiler iç içe yaşamaktaydı.⁹ Bu nedenle isyancıların saldırısına uğrayan veya aylarca kalelerde kuşatma altında kalan Müslümanlar, hiçbir şekilde böyle bir duruma hazırlıklı değillerdi. Görgü tanıklarının ifadesine göre 1821 isyan boyunca Mora'da açlık ve ölüm günlük yaşamın doğal bir parçası haline gelmişti.¹⁰ Bu acımasız kıyımdan sadece Türkler değil, asırlardır bölgede yaşayan Yahudiler de aynı derecede etkilendi.¹¹

Eteryia örgütünün programına uygun hareket eden Rumlar, beklenenin aksine ilk isyan hareketini Eflak-Buğdan (Memleketeyn)'da başlattılar. Rus Çarı'nın Yaveri Aleksandr İpsilanti liderliğindeki asiler, 22 Şubat 1821'de Prut Nehri'ni geçip Buğdan'a gelerek isyan bayrağını açtılar. Osmanlı Devleti, dışarıdan ve yerli Romen halktan yeteri kadar destek bulamayan bu ilk isyan hareketini rahatlıkla bastırdı.¹² Dağılan isyancılardan önemli bir kısmı Mora'ya geçmeyi başardı.¹³

8 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 16500, 35211-C, 38780, 38785-B, 38730, 39279-D, 46550-D, 46625, 50072, 50074, 51302, 51289, 51313, *Yunan Meselesine Dair Düvel-i Mütehabbe Verilen Beyanname*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 666, ss. 1-6; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, Cilt XII (İstanbul: Matbaa-yi Osmaniye, 1309), s. 215; Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin*, ss. 21-22; Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stradford Canning Viscount Stradford de Redcliffe* (London: Longmans, 1888), I, s. 340 vd.; Fevzi Kurtoglu, *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi (Çengeloglu Tahir Paşa)*, I-II (İstanbul: Deniz Matbaası, 1944), s. 158.

9 Bilal Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler, (1912-1913)*, I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s. XXI; Christos Loukos, "Some Suggestion for a Bolder Incorporation of Studies of The Greek Revolution of 1821 into Their Ottoman Context", *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Tarnsformation Adaptation* (Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007), ss. 197-198.

10 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 239; David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 55-62.

11 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. B. Umar, (İstanbul: İnkılap, 1998), s. 9.

12 Eflak-Buğdan isyanı için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 34713, 38413, 38422, 38425, 38503, 45424, Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), ss. 118-146; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri* (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayını, 1986), ss. 114-130.

13 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 23699, 38428, 38546, 38547, 38681, 44927-D, 45229-B, -D, 51343.

Eflak-Buğdan'da umduklarını bulamayan Rumlar, vakit kaybetmeden isyanı Mora Yarımadası'na yaydı. Burada ortam çok elverişliydi. Rumların çok çekindiği Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa devre dışı kalınca ve bu mesele nedeniyle Mora'daki Osmanlı askerî gücü paşanın üzerine gönderilince isyancılar için son derece uygun bir zemin oluştu.¹⁴

Mora'daki ilk ciddi isyan hareketi Kalavrita Kazası'nda başladı. Bu gelişme İstanbul'da büyük yankı uyandırdı. Aynı zamanda Mora Eyaleti'nin yönetim merkezi Tripoliçe ve etraftaki kalelerde yaşanan hareketlenmeler sonrası Balyabadra (Patras) Piskoposu Germanos önderliğindeki Rumlar, 6 Nisan 1821 (eski Yunan takvimine göre 21 Mart)'de Kalavrita Kalesi'ne bağımsızlık bayrağını dikerek isyanı resmen ilan ettiler. Dağlardan inen Rum asiler ise Kalavrita'daki 200'den fazla Müslüman'ın evini basılıp, bütün erkekleri katlettiler. Türk kadınlar esir alındı. Buradaki katliamlar iki gün aralıksız sürdü. Kalavrita'da yaşanan katliamın haberleri hemen duyuldu ve bölgedeki Türklerin kalelere kapanmasına neden oldu.¹⁵ Bu esnada Anabolu Kasabası tarafındaki Argos Müslümanları da Rumların tavırlarından şüphelenmekteydi. Kasaba pazarında iki sarhoş Müslüman'ın silah kullanmaları üzerin kısa sürede dağlarda bulunan silahlı Rumlar meydana çıktı. İsyancılar köy, dağ ve kırlarda dolaşarak, rast geldikleri Müslümanlara zarar vermeye başladılar. Bu gelişmeler üzerine bölge Müslümanları en yakın mesafedeki Anabolu Kalesi'ne sığındılar. Osmanlı Hükümeti, Mora'daki isyan dedikodularının artması üzerine yakın bölgeler valilerine emirler yazdı ve tedbir alınmasını istedi. Bölgedeki durum daha da kötüleşince Lala Kasabası'ndaki 20 binden fazla Müslüman alelacele Badra'ya nakledildi.¹⁶

Mora'da bu gelişmeler yaşanırken Rum isyancılarının liderliğine Aleksandr İpsilanti'nin kardeşi Dimitrios'un getirildi. Aslında isyancı liderler 1821 yılının Ocak ayından itibaren Mora Yarımadası'nda toplanmaya başlamışlardı ve isyanın gelişimini planlamaya başlamışlardı. İsyanda en önemli rolü Mora'nın Pindus ve Olimpus dağlık bölgelerinde yaşayan, merkezi otoriteyle sınırlı ölçüde tanışmış Hıristiyan Kleft (Klepht) guruplar oynadı. Kleftlere karşı daha etkili mücadele için Osmanlı idarecilerinin desteklediği silahlı Armatoli (Armatoloi) birlikleri de dağlardan inerek

14 Yusuf b. Ahmedpaşa, *Mora İhtilaline Dair*; Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, TY, nr. 3473, vr. 4a-b, 9a-b, 11a-15b; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 52.

15 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 51287; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 50-55; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*. Nşr. Z. Yılmaz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), ss. 144-159; Rufus Anderson, *Observations Upon The Peloponnesus And Greek Islands, Made in 1829* (Boston: Crocker and Brewster, 1830), s. 74, 80; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, LXII/233, (1998), ss. 107-120.

16 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38269, 39926; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 149-153; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 54, 147, 153.

isyana katıldılar.¹⁷ O dönemde İngiliz denetiminde olan başta Korfu olmak üzere Yedi Ada Cumhuriyeti adaları ve diğer bölgelerdeki Rumlar Mora'ya akın ederek, isyan ateşinin bir anda alevlenmesini sağladılar. Rum isyancılar ayırım yapmadan bütün Müslüman köylerini yağmalayıp, komşuları Türkleri katletmeye başladılar. Daha isyan başlamadan önce Türklerin yok edilmesi için yemin etmiş bulunan Rum din adamları ise çanlar çalıp, halkı ayaklanmaya katılmaya teşvik ediyorlardı. Papazlar, bu uğurda can verenlere şehitlik mertebesi vaat ediyorlardı. Ağızdan ağza ne Mora'da ve ne dünyada hiçbir Türk'ün kalmayacağı dolaşılıyor, bir kökten yok etme savaşının başlangıcını ilan eden şarkılar söyleniyordu.¹⁸ Amerikalı yazar McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* adıyla yayınlanan eserinde Mora Yarımadası'nda Rumların Müslümanlara karşı genel bir yok etme politikası içinde olduklarına özellikle vurgu yaparak, ayaklanmanın milliyetçi sloganını Piskopos Germanos'un ağzından dökülen; "*Hıristiyanlara huzur! Konsoloslara saygı! Türklere ölüm!*" söyleminin temsil ettiğini belirtmektedir.¹⁹

Üzerlerine yeterli askeri birlik gönderilemeyen Mora Rumları, isyanın ilerleyen devrelerinde papaz ve kocabaşlarının da desteği ile Türklerin bulunduğu bütün kaleleri kuşatma altına aldılar.²⁰ Avrupa'dan gelen destek sayesinde isyan çok kısa sürede Mora'nın yönetim merkezi Trapoliçe'ye kadar yayıldı. Kontrolden çıkan isyancılar bir kısa sürede yarımadayı aşarak Rumeli'de Tırhala ve Selanik yakınlarına kadar etkili olmaya başladılar.²¹ Bu arada Eteryia örgütünün planına uygun olarak Ege ve Akdeniz Adaları Rumları da isyana katıldı. Adalı isyancı gemileri Batı Anadolu sahil şehirlerine, donanmaya ve sivil gemilere saldırılara başladılar.²²

-
- 17 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. D. Şendil (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 30, 59; N.J. Svoronos, *Histoire de la Grèce moderne* (Paris: Presses universitaires de France, 1953), ss. 3-4; William St. Clair, *That Greece Might*, ss. 8-9, 36-37; David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 18-19; Eric J. Hobsbawm, *Eşkiyalar*, Çev. O. Akalın, N. Hasgöl (İstanbul: Avesta Yayınları, 1997), s. 34, 85-86, 92-93, 128; Panagiotis Stathis, "From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries", *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation* (Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007), ss. 167-179.
- 18 David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 21-29; N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, ss. 254-256; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", ss. 107-120; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, ss. 9-10.
- 19 David Howarth, *Greek Adventure*, s. 28; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, ss. 9-10.
- 20 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 32005, 38766, 51309, Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, ss. 102-155.
- 21 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 32005; 38766; 51309; Cevdet, *Tarih*, XII, s. 102-155.
- 22 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 16500; 17123; 21336; 24950; 24953; 25223; 32954; 34746-I; 38431; 35408; 36094; 36100; 38248; 38454; 38528; 38987; 39926; 51300; 48481; C. DAH, nr. 1353; 2115; 4436; 6325; 9305; 9005; Cevdet, *Tarih*, XI, s. 150-151; 156-161; 177, 242-244; 242-244; Mansur, *Rum Fetretine*, s. 2-45; Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl*, I, s. 6-9; Şimşir, *Ege*, I, s. XIII-XIV; Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyânı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 133-161.

III. Tanıkların ve Müelliflerin Kaleminden Mora'da Rum Vahşeti İzleri

Rumlar, isyanı Paskalyaya tesadüf eden 22 Nisan 1821 Pazar günü başlatmayı planlamışlardı. İsyanı destek veren bütün Rumlar bundan haberdar edilmişti. Ancak, yukarıda zikredilen Kalavrita ve Argos'ta olduğu gibi beklenmedik gelişmeler sonucu Mora Türkleri'nin kalelere çekilmesi, bazı askerî tedbir zamanından önce hareket etmelerini zorunlu kılmıştı.²³ Nitekim Argos hadisesi Osmanlı ordusuna iletilince Yanya Valisi için hazırlanan 3.500 asker Anabolu'ya gönderilmişti. Hareket eden ordu yol boyunca bazı isyancıları etkisiz hale getirdi ve Anabolu'daki Rum kuşatmasını kaldırdı. Bundan sonraki hedef Tripoliçe idi. Buradaki Müslümanların Anabolu'ya veya Badra'ya nakli düşünüldü ise de sonra bundan vazgeçildi. Tripoliçe'nin muhafazası için takviye asker gönderildi. Osmanlı son döneminin önemli tarihçilerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi, Tripoliçe'deki bu yanlış strateji bir müddet sonra on binlerce masum Müslüman'ın katledilmesine sebep olmuştur.²⁴

Kalavrita ve Argos katliamları sonrasında Rum isyancıların saldırıları daha büyük katılımla gerçekleşmeye başladı. Bunların organize olarak gerçekleştirdikleri ilk büyük saldırı ise Mora'nın bir diğer önemli sahil şehri Badra'ya oldu. Buradaki az sayıda Osmanlı askeri, 15 bin isyancıya karşı koyamadı ve başka bölgelere çekildi. Bu esnada büyük ümit bağlanan Osmanlı Donanması Badra önüne geldi ancak operasyon olmayınca ayrıldı.²⁵

İsyanın ilk günlerinden itibaren Benefşe (Monev Vasia) Kalesi Müslümanları kuşatma altındaydı. Deniz yolu isyancılar tarafından tutulduğu için buraya takviye imkânı yoktu. Yardım alamayan kuşatma altındaki Türkler çok zor durumlara düştü. Kalede dayanılmaz bir açlık baş gösterdi. Bu duruma daha fazla direnmeyen kale halkı, 5 Ağustos 1821'de İpsilanti'nin emrindeki Rumlara teslim oldu. Teslim şartları gereği 600 Türk'ün Anadolu sahiline götürülmesi gerekirken, Suluca Adası'na ait teknelere bindirildiler. Bu Türklerin çoğu öldürüldü, kalanlardan bazıları bütün varlıkları gasp edildikten sonra Akdeniz'de Girit'e yakın Kaşot Adası'na terk edildiler. Aynı şekilde birçok Türk'ün yaşadığı Navarin Kalesi Rum isyancılar tarafından kuşatılmıştı. Bu kale de uzun süre direndi ise de yardım gelmeyince halk teslim kararı aldı (19 Ağustos 1821). Buradaki

23 Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Ba'zı Malumât*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 564, vr. 14a-b; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 144-145; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 146-147; Glynn R. Barratt, "Notice Sur L'Insurrection des Grecs contre L'Empire Ottoman: A Russian View of The Greek War of Independence", *Balkan Studies*, XIV, (1973), s. 47.

24 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 148.

25 Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 153-154.

Türklerin de Anadolu kıyılarına götürülmesi şartı yerine getirilmedi ve kadın ve çocuklar dâhil tamamı öldürüldü.²⁶

Mora'daki bu ilk katliam haberleri duyulunca Mezistre, Landor, Fenar, Badrine Müslüman halkı Tripoliçe'ye, Arkadya, Andurusa halkı Koron, Moton ve Navarin'e, Gastunlular Lala Kalesi'ne sığınmışlardı. Vostice Müslümanları, buradaki Rumlar tarafından kandırılarak kayıklarla Salona Kasabası'na nakledilmek şartıyla iskele başına getirilmişlerdi. Ancak asiler verdikleri sözü yine tutmadılar ve bu Türklerden 400 kadarını öldürdüler. Canlarını kurtarma derdinde olan Kornina ahalisi, Türklerin toplanma merkezi haline gelen Tripoliçe'ye giderken bir darboğazda isyancılar tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırı Tripoliçe'den duyulunca 2 bin kadar gönüllü yardıma koşarak kalanları kurtarılabildi.²⁷

1821 sonbaharında Rumlar, yönetim merkezi Tripoliçe'yi ele geçirerek önemli bir stratejik üstünlük kazanmak istiyorlardı. İsyancılar Tripoliçe önlerine geldiğinde her ne kadar Hurşid Paşa'nın ordudan yolladığı 3.500 kadar asker Mayıs'ta buraya gelmiş ve şehirde 2 bin kadar da Müslüman Arnavut askerleri bulunuyorsa da, bu birlikler planlanan büyük saldırı karşısında yeterli değildi. Daha Kalavrita hadisesi duyulur duyulmaz Tripoliçe Müslümanları Mora'daki Türklerin yok olmaması için ordudan acil yardım istemişlerdi. Ancak tedbirler zamanında alınamadı. Diğer taraftan, daha önceki dönemlerde Mora Valisi Sallabaş Ahmet Paşa, Tripoliçe şehrinin etrafını surlarla çevirdiği için güvenli olduğu gerekçesiyle çevre kasaba ve köylerden on binlerce Müslüman buraya sığınmıştı. Güvenlik nedeniyle bazı üst düzey komutanların haremeleri de şehirde ikamet ediyordu. Ancak, Tripoliçe mevki olarak Mora'nın iç kesimlerindeydi ve sahile uzak olduğundan yiyecek temininde büyük zorluklar yaşanmaktaydı. Ahmet Cevdet Paşa, bu hususta yine Vali Hurşid Paşa'yı hatalı bularak, düşmanı hakir görmekle suçlamaktadır. Cevdet Paşa, Hurşid Paşa'nın Mora Rumlarını sille-tokatla yola getirilebilecek eski reaya zannettiğini, hâlbuki onların üstlerinden (Avrupa) destekle bir büyük isyana hazırlandıklarını ve vakit kazanmak için çeşitli hamleler yaptıklarını ifade etmekteydi.²⁸ Tarihin en büyük katliamlarından birinin eşliğinde olan Tripoliçe şehri, 5 ay boyunca 50-60 bin Rum tarafından aralıksız kuşatıldı. Kalede 12 bin eli silah tutar adam bulunuyordu. Kuşatma başladıktan bir müddet sonra kaleye yardım için gelen Bayram Paşa, Rum isyancılar karşısında yenilgiye uğradı ve 7 Eylül 1821'de çekildi.

Bu arada isyancılar, Badra tarafından Tripoliçe'ye sığınan Müslümanlarla gizlice haberleşmeye başladılar. Bunlardan bazılarını memleketlerine

26 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 154-155; Fevzi Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl Harbi*, I, ss. 21-23; William St. Clair, *That Greece Might*, ss. 104-110.

27 Rufus Anderson, *Observations Upon The*, s. 80; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 54, 153.

28 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 52.

dönmelerinin sağlanacağı vaadiyle kandırdılar ve kaleden ayrılmalarını sağladılar. Ancak isyancılar sözlerinde yine durmadı. Kaleden çıkan bu Türklere yollarda saldırdılar ve tamamını öldürdüler. Bu gelişmeden sonra şehirde erzak sıkıntısı hat safhaya ulaştı. Bu durumda isyancılarla teslim şartlarının görüşülmesi kararlaştırıldı. Rumlar, kaledeki Türklerin İzmir'e nakledilmeleri karşılığı 5 milyon kuruş bedel istediler. Bu nedenle müzakereler uzadı. Sonunda anlaşmaya varıldı. Buna göre, Tripoliçe'deki Türklerin önce Guston İskelesi'ne ve oradan da Arnavutluk sahillerine nakli hususunda mukavele yapıldı. Teslim şartları görüşülürken şehirdeki Arnavutların lideri de Rum isyancılarla ayrıca gizli bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşma gereği Arnavutlar 10 Ekim 1821 gecesi kale kapılarını açtı. Arnavutlar dışarı çıkarken, Rum isyancılar anî bir baskınla şehre girmeye başladılar.²⁹

Şehre giren asiler Rum isyanı boyunca meydana gelen en büyük katliamlardan birini gerçekleştirdiler. Şahit olanların kanının donduran saldırılarda, Tripoliçe'de bulunan 40 bine yakın Türk'ün hemen tamamı 3 gün boyunca vahşice öldürüldü. Burada bulunan komutanlar ile ailelerinden oluşan 97 kişi rehin alındı. Kin dolu Rum isyancılar Türk mezarlığını dahi kazıp, Müslümanlara ait kemikleri çıkarıp yaktılar. İsyancılar, kuşatma esnasında Türklere gayret vererek savaşa teşvik eden Tripoliçe Kadısı Halim Efendi'yi de üzerine yağ döküp yakmak suretiyle katlettiler.³⁰

McCarthy, Tripoliçe katliamını şu çarpıcı cümlelerle nakleder:

“Üç gün boyunca zavallı Türk yerleşimciler, bir vahşiler guruhunun şehvetine ve zulmüne teslim edildiler. Ne cinsiyet ve ne de yaş yönünden bir esirgeme yapıldı. Kadınlarla çocuklar dahi öldürülmeden önce işkenceden geçirildiler. Kıyım öylesine büyük ölçekteydi ki, çetecilerin sergerdesi Kolokotronis'in kendisi bile, kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi demektedir. İlerlediği zafer kutlama töreni yolu, cesetlerden bir örtüyle döşenmişti”.³¹

Tarihçi N. Iorga, eserinde Rumların Tripoliçe'yi 5 Ekim 1821'de ele geçişlerini şöyle aktarıyor:

“Kendilerinde disiplinden eser bulunmayan Rumlar en vahşi Asyalılardan daha korkunç bir şekilde ortalığı kan ve ateşe verdiler. Yalnız fidye umdukları kimselerden başka, kadın ve çocuklar da dâhil

29 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 37873, -A; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 680-682.

30 Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair*, vr. 3b-24b; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, ss. 24-26; David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 34-36.

31 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 10.

Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri

olmak üzere herkesi parçaladılar. Elebaşılardan biri, Tripoliçe ve civarında öldürülen Türklerin sayısını 32 bin olarak tahmin etmektedir ki, bu sayı Osmanlı İmparatorluğu zamanında öldürülen Rumların sayısından kat kat yüksektir. Tripoliçe şehrinde yalnız duman tüten harabeden başka bir şey kalmamıştı”.³²

İsyancılar, Tripoliçe şehrinde hiçbir şey bırakmayacak biçimde yağma yaptılar. Öyle ki, katliama katılan Manya Beyi, payına düşen ganimeti 20 katır ve 2 deve ile ancak taşıyabilmişti.³³

Araştırmalarında Mora'daki katliamlara dikkat çeken Salâhi N. Sonyel, Tripoliçe kıyımı bütün dehşetiyle ele almıştır. Yazar, bilhassa Yunan tarihinin kahramanları arasında yer alan isyancı liderlerden Theodoros Kolokotronis'in vahşetine dikkat çekmektedir. Tripoliçe katliamı sırasında kentte bulunan ve aralarında Albay Thomas Gordon'un da olduğu Avrupalı subaylar, oradaki tüyler ürpertici sahnelere şahit oluyor ve bazıları, daha sonra bu olayları bütün çirkinlikleriyle anlatıyorlardı. Bu sahnelere dayanamayan Almanyalı Helen dostu genç Doktor Wilhelm Boldemann, zehir içerek intihar etmişti.³⁴

İsyancıların eline geçen yerlerde devlet otoritesi kalmamıştı. Bir de isyancı liderlerinin her hangi bir sisteme ve taktiğe sahip olmamaları, sahip oldukları kin duyguları bölgede tam bir anarşi ortamına zemin hazırlamıştı. Bilhassa isyancı liderlerinden Kolokotronis ve Petrobey'in (Petros Mavromichalis) denetledikleri bölgelerde her türlü kanunsuz ve keyfi davranışlar sahneleniyordu.³⁵

Rumların ve bunlara destek olan Avrupalı gönüllülerin çok önem verdikleri Atina 7 Mayıs 1821'den itibaren kuşatma altındaydı. Kaledeki Türkler, bilhassa susuzluğa daha fazla dayanamadı. İsyan başlarken Atina'nın nüfusu 6 bindi ve bunun yaklaşık 2 bini Türk'tü.³⁶ Rumlar, teslim olmaları şartıyla Türklere dokunmayacakları garantisini verdi. Şehir teslim oldu. Ancak yine Kolokotronis idaresindeki isyancılar sözlerinde durmadılar ve Müslümanların çoğunu katlettiler. Görgü tanıklarının ifadesine göre Atina sokakları kızıla boyandı. Geride kalan çocuk ve kadınlar esir alındı veya köle olarak satıldı. Burada yaşanan vahşet görüntüleri, savaşa gönüllü

32 N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 270.

33 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38442; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, s. 155; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, ss. 24-26.

34 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", ss. 107-120.

35 David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 32-37.

36 Ali Rıza Seyfioğlu, *Sir Adolphus Slade'nin (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile "Karadeniz" Seferi* (İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1945), ss. 179-185; Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihioğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), ss. 449-450.

katılan Avrupalıları isyan ettirecek boyutlardaydı. Atina'daki Türkler'den ancak 270 kadarı bir Fransız gemisi ile İzmir'e sevk edilebildi.³⁷

Mora'nın stratejik mahallerinden olan Anabolu Kalesi, Rum isyancılar tarafından kara ve denizden kuşatılmış durumdaydı. Buradaki Rumların yanında savaşmak üzere, Helen dostu Fransız, Alman, İtalyan, Polonya, İsviçre ve İngiliz gönüllüler de bulunuyordu. Anabolu'da 7.500 kadar Müslüman kalmıştı. Kuşatma nedeniyle kalede şiddetli yiyecek sıkıntısı meydana geldi. Yardım gelmeyince kaledeki Müslümanlar, hayvan leşi ve pabuç köselesi yiyerek hayatta kalmaya çalıştı. Fakat birçoğu açlıktan öldü. Bu ağır şartlara daha fazla dayanamayan Müslümanlar, 22 Ocak 1823 tarihinde bir mukavele ile kaleyi Rumlara teslim etmek zorunda kaldı. Rumlar şehre hâkim olduklarında burada ancak 2.400 Türk sağ kalabilmişti. Teslim ardından birçok Türk katledildi. Uzun süreden beri asilerce kuşatılmış olan bu kentin sokaklarında açlıktan ölen çocukların cesetlerine sık sık rastlanıyor, kadınlar, çirkefler arasında yiyecek bulmaya çalışıyor. Asiler, öldürülenlerin kafalarını piramit şeklinde dizerek gösteri yapıyordu. Bu sırada, deniz yarbayı Hamilton'un kaptanlığını yaptığı Cambrian adlı İngiliz savaş gemisinin limana gelişi, kentin Müslüman ve Musevi sakinlerinden bazılarını ölümden kurtardı. Kentte yapılan yağmada aslan payını yine isyancı liderler aldı. İsyana destek veren Avrupalı subaylara ödül olarak iki veya üç Türk kız veriliyor, onlar da kızları Atina'ya götürerek konsoloslara satıyordu. Konsololar bu kadınların bazılarını Anadolu'ya sevk ederek kurtarıyorlardı.³⁸

Anabolu olayları sırasında kentte bulunan Avrupalı gönüllülerden Kotsch adlı bir Alman subayın anlattığına göre, Türklerle ilişki kurduğu sanılan bir Rum papazı işkence ile öldürülmüştü. Kentten kaçmaya çalışan bir Musevi, büsbütün soyularak, organları kesilmiş; o durumda kentte dolaştırıldıktan sonra asılmıştı.³⁹ Öldürülmeyenler 10-15 adet Rum eşkıya tekneleri ile Kuşadası ve İzmir taraflarına nakledildiler. Bu göçmenlerden bir kısmı Anadolu'ya geldiklerinde uzun süre açlık çektiklerinden, yemek yer yemez ölmeye başlamıştı.⁴⁰

Anabolu ile aynı anda kuşatma altında kalan ve 7-8 bin Müslüman'ın yaşadığı Gördüs'te kış ile birlikte çok ağır şartlar baş göstermişti. Halk

37 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38228-C; N. İorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 279; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", ss. 115-116; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), s. 81; Molly Mackenzie, *Türk Atinası Unutulan Yüzyıllar 1456-1832*, Çev. M. Harmancı (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999), ss. 99-104; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, s. 82.

38 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", s. 117.

39 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", s. 117.

40 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 30151; N. İorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 279; G. F. Bartle, "Bowring and The Greek Loans of 1824 and 1825", *Balkan Studies*, III/1, (1962), ss. 61-74; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", ss. 116-117.

Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri

teslim olup olmamayı tartışıyordu. Ordu yardıma gelemeyince 500 asker ile birlikte halkın buradan tahliyesi çaresi aranmış, sahillerde büyük izdiham yaşanmıştı. Nihayet, kalede biraz asker bırakılıp, sağlanan gemilerle buradaki nüfus Badra'ya taşınabilmiştir. Daha sonra buradaki askerler de alınca, Gördüs isyancılara terk edilmiş oldu.⁴¹ Tam bu esnada Vostice sahillerini kollamakla görevlendirilen 400 asker ile Akrata ismi verilen bir mahalde irtibat kesilmişti. Bu askerler daha sonra deniz kıyısında Rum isyancılar tarafından kuşatıldı. Günlerce mahsur kalan asker, buldukları her şeyi yemek zorunda kaldı. Sonuçta bölgeye gemi ile yardım ulaştı ve askerlerden 300'ü Badra'ya getirildi.⁴²

Bu arada isyanın etkisi Rumeli yönünde artmaktaydı. Karlılı, İnebahtı, Delvine, Yanya, Preveze, Avlonya, Narda ve Eğriboz'dan peş peşe kötü haberler İstanbul'a ulaşmaktaydı.⁴³ Moton ve Koron Rumları ihtilalin ilk günlerinden itibaren kale dışındaki köylere baskın yapıyordu. Bunlar Mora'ya gelip giden yabancı tüccar gemilerini dahi yağmaktaydı. Serasker Hurşit Paşa ile Badra'daki Sirozî Yusuf Paşa'nın merkeze gönderdikleri yazılardan da anlaşılacağı gibi, isyanın ilk safhası şartlarına göre Mora'nın tamamen elden çıkması tehlikesi ile karşı karşıya bulunuluyordu.⁴⁴

Yapılan bütün askeri hazırlıklara rağmen Mora'daki isyan bastırılmadı ve on binlerce bölge Türkü Rumların insafına terk edilmiş oldu. İsyanın ilerleyen safhalarında ordudaki bir kısım askerin disiplinsizliği, kuvvetler arasındaki koordinesizlik, bölge vali ve komutanlarının arısındaki çekişmeler,⁴⁵ paralı Arnavut askerlerin kendilerini savaşa vermemeleri yanı sıra Arnavut Toskalar ile Kegalar arasındaki ihtilaflardan başka Ege Adaları Rumlarının artan saldırıları yüzünden deniz yolunun kapanması durum çok daha kötü bir noktaya getirmişti.⁴⁶

Osmanlı Devleti, Mora ve isyanın yayıldığı alanlarda durum kötüleşince ve Avrupa devletlerinin Rumlar lehine müdahaleleri artmaya başlayınca kritik bir karar aldı. Buna göre isyanın bastırılması için devreye Mısır Valisi

41 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 17073-A, -B, 37948, 38974, -A, Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 726-727, 743-750; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, ss. 49-61; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, s. 82.

42 Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, s. 749; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, ss. 47-53, 60-64.

43 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 21411-E, 23699, 38417, 39272-C, 51325, C. DAH, nr. 4007; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, s. 1520; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 149-151, 156.

44 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 33935, 45234, Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, s. 58.

45 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38378, -A, -B, -C.

46 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38681; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 144-164, 260-261, 270; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XI, ss. 152-153.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa sokuldu. Ancak Mısır askerinin Akdeniz’de tekrar etkili bir konuma gelmesi, Rum isyanında yeni dengelerin oluşmasına neden oldu. Mısır Valisi’nin bölgeye gelişinden rahatsız olan Avrupalılar isyancılara desteği artırdı ve bu durum bağımsız Yunan Devleti’ne kadar uzanan hadiselerle zemin hazırladı. O dönem büyük devletlerinin Akdeniz’deki çıkar çatışmaları, güçlü bir Mısır Valisi’ni bölgede etkili olmasına sıcak bakmıyordu. Rum isyanının kısa sürede tam manasıyla uluslararası bir nitelik kazanmasında Mehmet Ali Paşa’nın bölgeye güçlü bir şekilde müdahalesinin önemli katkısı oldu.⁴⁷ Nitekim, Yunan bağımsızlığı için çok önemli aşamalardan biri olan 1827 Navarin deniz savaşında İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Osmanlı-Mısır donanmasını tamamen yok ederek büyük bir engeli ortadan kaldırdı. Andından 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında alınan ağır mağlubiyet ve imzalanan Edirne Anlaşması ile bağımsızlık yolunda çok büyük bir adım daha atılmış oldu.⁴⁸

On yıl boyunca şiddetini sürdüren Mora isyanında ne kadar Türk’ün ve Rum’un hayatını kaybettiğini tam olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bunun en önemli sebebi Osmanlı Devleti’nde o döneme ait düzenli nüfus verilerinin bulunmamasıydı. Bir diğer sorun ise Osmanlı tarihçisi Ahmet Lûtfi Efendi’nin de değindiği gibi Osmanlı Devleti, kamuoyundan gelecek tepkileri önlemek ve imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan Rumlara yönelik şiddet eylemlerine mani olmak için ölen Müslümanların sayısını gizleme ihtiyacı hissetmişti. Ahmet Lûtfi Efendi, Mora’daki katliamlar hususunda çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Yazar, bölgedeki savaşlarda sadece Rumların kayıplarının dile getirilip, Müslümanlardan hiç bahsedilmemesini devletçe ve halkça ürküntüye sebep olmamak kaygısından kaynaklandığını dile getirmekteydi. Yazar, bu durumun ileride vatana ve devlete zarar vereceğini, Rumların haklı gibi görünebileceklerini öngörmüş, bunun yanlışlığına vurgu yapmıştı. Lûtfi Efendi, gerçeklerin tek taraflı değil her yönüyle ortaya konulmasının önemine vurgu yapmaktaydı. Yazar, devlet görmezlikten gelse de, isyan boyunca Mora ikliminde Yunanlıların İslamları yok etmelerini, hamile kadınların karınlarındaki ceninlere kadar envai zulümlerle idam edip ateşe atılmalarını, böyle nice kadın ve çocuğu yok etmesini, sağ kalanların ise vatanlarından sürülmeleriyle, az bir süre içinde koca Mora bölgesindeki bütün Türklerin perişan oldukları gerçeğinin herkesçe bilindiğini aktarmaktaydı. Lûtfi Efendi, daha sonra Yunanlılara karşı gösterilen şiddetin arkasında Rumların bölgedeki Müslümanları çoluk-çocuk katletmeleri ve nice zavallı Türk’ü akla gelmeyen işkencelerle öldürmeleri olduğunu da

47 Walter Alison Philips, *The War of Greek*, ss. 135-151; Frederick Stanley Rodkey, “The Attempts of Briggs and Company to Guide British Policy in the Levant in the Interest of Mehemet Ali Pasha, 1821-41”, *The Journal of Modern History*, 5/3 (1933), ss. 324-351; G. Durand-Viel, *Les Campagnes Navales de Mohammed Aly et D’Ibrahim* (Paris: Impr. Nationale, 1935), I, ss. 165-248; Khaled Fahmy, *All the Pasha’s Men, Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt* (New York: Cambridge University Press, 1997), ss. 55-60.

48 Daha fazla bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram*, ss. 117-183.

belirmişti. Müslümanların bütün bu yapılanlar karşısında intikam alması gerekirken, aman dileyenlere dokunmadığını, silah bırakanların sadece esir edildiğini yazan Lûtfî Efendi, keşke Mora Türklerinin de aynı şansa sahip olarak, ölmek yerine Rumların eline esir düşüp canlarını kurtarabilmeleri imkânının bulunmuş olmasını da dilemekteydi.⁴⁹

Lûtfî Efendi'nin belirttiği gibi Rumların ayaklanmasıyla, yaklaşık dört asır Mora'yı vatan edinen Türkler, isyancıların çok şiddetli saldırılarına maruz kaldılar. Bazı durumlarda ölenler şanslı idi. Zira kalelerde kuşatma altındaki birçok Mora Türk'ü açlıktan hayatını kaybetti. Rumlar çoluk-çocuk, genç-yaşlı demeden ölenlere çıkan her Türk'ü öldürmekteydiler.⁵⁰ İsyana Rumlara destek için katılan ancak gördükleri vahşet karşısında irkilen bazı Avrupalı müelliflerin gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Rumların bu vahşi cinayetleri tam bir soykırım özelliği taşıyordu.⁵¹

Rum isyancıların Müslümanlara karşı giriştikleri katliam ve talan harekâtı, ilk başlarda Avrupa ve Amerika'daki Helen dostları tarafından büyük bir cesaret ve kahramanlık gösterisi olarak değerlendiriliyor ve sevinçle karşılanıyordu. Daha sonraları Mora'da Türklere karşı işlenen cinayetleri ve katliamları konu alan yabancı kaynak eserler Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere kütüphanelerinden bir şekilde yok edilmeye başlandı.⁵²

McCarthy eserinde, daha isyanının başlamasından iki ay geçeli Mora'daki Türklerin çoğunun kıyımdan geçirildiğini, adam, kadın ve çocukların hiç acımadan ve sonradan pişmanlık duyulmadan öldürüldüğünü yazmaktadır. Rumların bu yaptıklarından gurur duyduklarına işaret eden müellif, o kadar ki, bağımsızlık sonrası yaşlı Yunanlıların hâlâ taş yığınlarını parmakla gösterip, bölgeye gelen gezginlere Türkleri nasıl öldürdüklerini anlattıklarını, sonra da bu şahısların öldürdükleri Türklerin tarlalarını sürmek için yollarına devam ettiklerini dile getiriyordu. McCarthy, Türklere karşı işlenen suçun bir milletin suçu olduğunu da açıklıkla belirtmektedir. Eserde, isyanın başlamasıyla Güney Yunanistan'daki Türklerin üzerine genel bir saldırı başlatıldığı, bu saldırıda Rum çetelerin ve köylülerin düpedüz buldukları her Türk'ü öldürdükleri kaydedilmekteydi. Ayrıca, Türk ya da Arnavut Osmanlı askeri üzerine saldırılarak bunların da öldürüldüğü, Müslümanlardan bazılarının isyancıların kendilerini öldürmeyeceği sözüne kanarak teslim olduklarında, sözler tutulmayıp acımasızca kıyımdan geçirildiği de aktarılmaktadır. McCarthy, Mora'daki yağma ve katliamlarla Yunanistan'daki Türklerin telef edilmesinin, savaş zamanının olağan telefı olmadığını, Türklerin hepsi, kadınlar ve çocuklar da dâhil, Rum

49 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, ss. 38-39.

50 Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad*, ss. 678-682, 720; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", ss. 107-120.

51 William St. Clair, *That Greece Might*, s. 1 vd; David Howarth, *Greek Adventure*, s. 29, 52-56.

52 Cem Başar, *Yunan Oyunu: Türk-Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü* (İstanbul: V Yayıncılık, 1988), s. 36.

çetecilerince alınıp götürülmek suretiyle öldürüldüğünü, tek istisnanın az sayıda kadınla çocuğun köleleştirilmesi olduğunu belirtiyordu. Yazar, isyancılar bazen, ayaklanmanın coşkunluğu içinde ve eski efendilerinin şimdi alt edildiğini görmenin mutluluğu ile hemen öldürüldüğü, ama çoğu kez işlenen cinayetler önceden tasarlandığı ve soğukkanlılıkla işlendiği, kasabaların Türk halkının tümünün toplanıp, uygun bir yere yürütülüp orada kıyımdan geçirildiğini tespitlerine eklemiştir.⁵³

İngiliz yazar William St. Clair, Mora’da Rumların yaptığı katliamları şu cümlelerle okuyucuya aktarmaktadır:

“Yunanistan’da Türkleri pek az bıraktılar. 1821 yılı ilkbaharında âni olarak tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler. 20 bini aşkın Türk erkek, kadın ve çocuk birkaç hafta süren boğazlamalar sırasında Rum komşuları tarafından katledildiler. Onlar kasten ve vicdan azabı duyulmadan öldürüldüler. Çiftliklerde veya tecrit edilmiş toplumlar halinde yaşayan Türk aileler kısa sürede öldürüldüler, yakılan evlerini cesetlerinin üzerine yıktılar. Olaylar başlayınca evlerini bırakarak en yakındaki kente sığınmaya çalışanlar da isyancı güruhu tarafından yollarda öldürüldü. Küçük kentlerdeki Türkler evlerine kapanarak kendilerini korumaya çalıştırsa da bunlardan pek azı kurtulabildi. Bazı yerlerde açlığa dayanamayarak hayatlarının bağışlanacağına dair onlara söz veren asilere teslim oldular, ama yine öldürüldüler. Ele geçirilen Türk erkekler derhal öldürülüyor, kadınlar ve çocuklar köle olarak asilere dağıtılıyor, ama daha sonra onlar da öldürülüyorlardı. Mora’nın her yanında sopa, orak ve tüfeklerle silahlı Rum asiler çevreyi dolaşarak öldürüyor, yağmalıyor ve ateşe veriyorlardı. Çoğu kez Ortodoks papazlar onlara önderlik ediyor ve sözde kutsal eylemlerinde onları kışkırtıyordu.”⁵⁴

Salâhi Sonyel, bilhassa muasır Avrupalı kaynaklardan edindiği bilgiler ışığında Mora Türkleri’nin uğradığı katliamları konu alan makalesinde, 1821 yılı Ağustos ayında, sarılmış bulunan Monem Vasia (Benefşe) adlı küçük kentin Müslümanları, açlığa ve hastalığa dayanamayarak, asilere teslim oldukları halde, gaddarca boğazlandığını; bu olayların, Batı Avrupa’da liberalizmin ve Hıristiyanlığın bir zaferi olarak ilân edildiğini, birkaç gün sonra, Navarin Müslümanlarının da aynı akıbete uğradığını, 2.000 ile 3.000 arası Müslüman öldürüldüğünü ortaya koymaktadır. Türk kadınların altın eşya bulmak için üzerleri aranıyor, kurtulmak için denize atlayan bazı kadınlar suda vurularak öldürülüyordu. Müslüman çocuklar, denize atılarak boğduruluyor, yavrular ise annelerinden koparılarak canlarına kıyılıyordu. Yarı çıplak ve korku içinde canlı tutulan Müslüman

53 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, ss. 9-10.

54 William St. Clair, *That Greece Might*, ss. 7-12.

kız ve erkek çocuklar, daha sonra fahişe olarak satışa çıkarılıyor, bazıları aklını oynatmış bir halde yıkıntılar arasında dolaşıp duruyorlardı.⁵⁵

Sonyel, çok geçmeden Mora'daki kentlerin, surlar dışında başı kesik cesetlerin çürümesinden meydana gelen bir koku ile sarıldığını, başıboş köpekler ve vahşi kuşların cesetleri parçaladığını, ölü dolu kuyulardaki suların zehirlendiğini, bu nedenle veba salgınının baş gösterdiğini tespit etmişti. Her tarafta, aşıktan iskeletleşmiş, korku içinde inleyen Müslüman genç kız ve erkek çocuklar vardı. Bu arada Navarin Rumları, orada meydana gelen korkunç katliamı övünerek anlatıyorlardı. Rumlardan birisi, 18 Türk'ü öldürdüğünü gururla açıklıyor; başka birisi, 9 kadın ve çocuğu yataklarında bıçaklayarak nasıl öldürdüğünü anlatıyordu. Rum isyancılar kısa bir süre önce ırzlarına geçerek, kol ve bacaklarını kestikten sonra surlardan aşağı attıkları kadınların cesetlerini, Helen davasına yardımcı olmak üzere Avrupa'dan gelen gönüllülere gururla gösteriyorlardı. Ama bu korkunç sahneler Avrupalı gönüllüler üzerinde kötü izlenim bırakıyordu. Nitekim Almanya'dan gelen gönüllüler, daha sonraki hatıralarında, hâlâ hayatta olan ve ırzlarına tecavüz edilen bu kadınlara tasallut etmeye çağırın Rum asilere karşı ne kadar nefret ve tiksinti duyduklarını anlatmışlardı.⁵⁶

Türk kadınlar, yaşa ve güzelliğe göre 30 ile 40 kuruş arasında satılıyordu. Bengeri adlı bir İtalyan gönüllü, Korint'e gitmeden önce yolda bir Türk'ün cesedine rastlıyor, biraz sonra da onun karısıyla yavrusunu canlı ama aç olarak buluyordu. Yardım olmak üzere kendisi ve arkadaşları kadına biraz para veriyorlar, ama oradan uzaklaşırlarken, bazı Rumların, kadınlara yavrusunu öldürerek parayı çaldıklarına tanık oluyorlardı.⁵⁷

Rum isyanı ve sonrası gelişmelere dair eseri bulunan David Howarth, Mora'da Türklere reva görülenleri ibret verici cümlelerle aktarmaktadır. Howarth, 1821 isyanını yerinde izlemiş, İngiliz, İtalyan, Fransız, Alman subay ve gazetecilerin ülkelerine döndükten sonra yazdıkları kitap, makale ve günlükleri tek tek inceleyerek eserini hazırlamıştı. Howarth eserinde verdiği sarsıcı ve dehşete düşüren bilgilerden sadece aşağıdaki satırlarda zikredilenler yaşanan vahşeti anlatmaya yetmektedir:

“1821 yılı yazında Yunanistan'da Türklere karşı ihtilal patlak verdi. Alev etrafı o kadar hızlı sardı ki, hiç kimse, ilk Türklerin nerede, niçin ve kimin tarafından öldürüldüklerini söyleyemez. Resmi kayıtlara göre ilk önderliği Kilise yaptı. Savaşın ilk nedeni, kutsal dini bir savaş olarak açıklanabilir. Patras (Balyabadra) Piskoposu Germanos, Haçını havaya kaldırarak halkı silahlanmaya çağırdı. Patras o günlerde zengin ve güzel bir şehirdi. Dış dünyaya açıktı.

55 Salâhi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması”, ss. 107-120; Ali Fuat Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram*, ss. 102-104.

56 Salâhi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması”, ss. 107-120.

57 Salâhi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması”, ss. 114-116; Ali Fuat Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram*, ss. 107-119.

Burada Yunanlılarla birlikte bir hayli de Türk yaşıyordu. Türkler, dağlardan bir kalabalığın geldiğini duyunca, kendilerini korumak için kentin kalesine çekildiler. Daha Piskopos Germanos ile ihtilalciler şehre girmeden Hıristiyanlarla Müslümanlar caddelerde birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Rumlar, Germanos'u bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Gelenler, Türklerin boş evlerini yağmalamaya başlamışlardı bile. İhtilalciler, şehrin ana meydanına törenle bir haç diktiler. Liderlerinin ağzından çıkan tek söz "Hıristiyanlara barış, Konsoloslara saygı, Türklere ölüm" idi. Durum Mora'da da aynı oldu. Bütün yarımada Yunanlılar ayaklanmış Müslüman komşularını öldürmüşlerdi. Bunu belki Hıristiyanlık adına yahut özgürlük adına daha fazlası, onları soymak, öç almak için kilisenin kıskançlığından yahut kişisel kinleri sonucu yapmışlardı. Bu katliamlara sonra bir sebep aramalarına gerek kalmamıştı. Hepsini çalgınca kana susamışlar, bunun için öldürüyorlardı. O yılın Mart ayında Mora'da 25 bin Müslüman ailenin şehrin dışında yaşadıkları ve çiftçilik yaptıkları biliniyordu. Nisan ayında Paskalya şenliği yapılırdı, bunlardan tek kişi canlı kalmamıştı. Cesetler, ilkbahar güneşinin ısıttığı topraklar üzerinde, tarlalarda çiçekler arasında terk edilmişti. Yaz sıcakları başlayınca, buralarda kuruyup çürüdüler... Yunanlılar Avrupa orduları gibi ne bir savaş düzenini benimsiyorlar ne de düşmanla göğüs göğse savaşıyorlardı. Savaşmak için önce kendilerini koruyacak siper arıyorlardı. Tesadüfî bir kurşunla biri vurulup öldü mü, savaşı unutup vurduklarını soymak için yanına koşuyor, ceplerini boşaltıyor, sonra kafasını kesip gövdesinden ayırıyorlardı. İhtilalcilerin ekonomik kaynakları şeflerinin yaptığı soygun ve yağmalardan oluşuyordu... Avrupa'da, "Yunan Mucizesi" diye duyurulan zaferin gerçek yüzü buydu. Ancak, Avrupalıların inandığı anlamda, Yunan silahlarının ve Hıristiyanlığın bir zaferi değildi.... Yunanlıların, Tripoliçe kalesine saldırırken barbarlıklarına 20 kadar Avrupalı tanık olmuştu. Bunlardan biri de İskoçyalı Albay Thomas Gordon'du. Albay, aklı başında, tecrübeli ve dürüst bir askerdi ve Rumca'yı iyi biliyordu. Tripoliçe'de gördüğü olaylar o kadar dehşet vericiydi ki, utanç verici bu olayların, sonsuza değin bilinmesini istedi: İki gün içinde, on binlerce Türkün yaşadığı şehirde tek canlı kalmamıştı. Bunların çoğu, kafası, kolları ve bacakları kesilerek öldürülmüşlerdi. Bu katliamdan sonra binlerce Rum kendi ölçülerinde birer varlıklı kişi olarak yaptıkları soygundan elde ettikleri ganimetleri saklamak için köylerine dönmüşlerdi. Esirlerin değeri o kadar düşmüştü ki, artık kimse onları elinde bulundurmak istemiyordu. Ölülerini kimse gömmediği için, Tripoliçe şehrinde dayanılmaz pis bir koku her yanı sarmış, içme suları zehirlenmiş, kolera salgını baş göstermişti. Gerçekte herkesin bildiği, gördüğü ve inandığını bir Yunanlı kabul etmeyip, böyle bir şeyin hiçbir zaman olmadığını iddia edebilir. Ama hepsi, milli kahraman olarak tanıtılan

eşkıya ve korsanların gerçekte, uyuz, pis, doymak bilmez, kaşarlanmış hırsızlar olduklarını tecrübe ile bilirler. Lord Byron'un dediği gibi "Yunanlılar gerçeği kavrama yeteneğinden yoksundurlar. Her Yunanlı Yunanlılar hakkında abartılmış düşüncelere sahiptir". Benim gibi açık düşünen her gezgin, onlara hayranlık duymaktan kendini alamaz. Bu belki de duyarlılığın sonucudur. Onların yumuşak başlıkları karşısında kendimi Yunanlılara karşı borçlu hissettim, 150 yıl önce atalarımı birden canavarlaştıran nedeni düşündüm. Bunun genel açıklaması yüzyıllar boyu Türklerin baskısı altında yaşamının onlarda Türklere karşı uyandırdığı nefret idi. Bundan dolayı öç almışlardı. 1821 ihtilali döneminde, Yunanistan'da yaşayan yabancıların sayısı, parmakla sayılacak kadar azdı. Bu yüzden Avrupa ülkeleri Yunanistan'da neler olup bittiğini bilmiyordu. Yunanistan dışına gönderilen raporlar savaşa katılmamış, Atina'da yaşayan aydın romantikler tarafından hazırlandığı için, Yunanlıların ideallerine uygun ölçülerde kaleme alınıyordu. Bu Avrupalılar Türkleri kınarlarken, barbarlık edenin ve katliamı başlatanın Rumlar olduğunu bilmiyorlardı".⁵⁸

Rum isyanına Avrupa kamuoyundaki yoğun ilgi buraya giden gönüllülerin karşılaştıkları vahşet ve uğradıkları hayal kırıklığı yüzünden biraz olsun azaldı. Mesela 1822'de Mora'dan Marsilya'ya dönen birçok Fransız subay, Mora'ya gitmeye hazırlanan gönüllülere, eski Yunan'ın torunları olarak görülen Rumlar için çok kötü ifadeler kullanmışlar, onları korkaklık ve iyilikbilmezlikle suçlamışlardı. Prusyalı bir başka subay ise Rumlar hakkındaki tespitlerinde, eski Grek'in artık olmadığını, eski Atina'nın makul yasalarının yerini barbarlığın aldığını ifade ediyordu.⁵⁹

Bütün bu vahşet Avrupa'nın gözü önünde yaşanırken Osmanlı Devleti'nin asilere karşı almış olduğu önlemler, Helen yandaşları ve propagandacıları tarafından Hristiyan halka karşı Türk barbarlığı olarak yansıtılıyordu. Mora kıtasında Türklere karşı girişilmiş olan yok etme eylemlerine duyarsız kalan Avrupalılar, Osmanlı tepkisine karşı ses yükseltiyor, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı. 1821 yılı Ağustos ayında, Hamburg'da dağıtılan bildiride sarf edilen şu ibareler bunu açıkça göstermekteydi:

"Almanya'nın gençliğine çağrı,

Din, yaşam ve özgürlük savaşı bizi silâh altına çağırıyor; insanlık ve görev bizi, kardeşlerimiz olan asil Greklerin yardımına çağırıyor. Kutsal dava için kanımızı, hayatımızı feda etmeliyiz. Müslümanların Avrupa'daki yönetiminin sonu yaklaşıyor. Avrupa'nın en güzel

58 David Howarth, *Greek Adventure*, ss. 27-32, 52-56.

59 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", s. 114.

ülkesi, canavarlardan kurtarılmalıdır! Var gücümüzle mücadeleye atılalım... Tanrı bizimledir, çünkü bu, kutsal bir davadır - insanlık davasıdır. Din, hayat ve özgürlük için savaşımdır".⁶⁰

Yunanistan resmen tam bağımsızlığını kazanmadan çok kısa süre önce 1829'da, Mora'yı ziyaret eden ve misyoner faaliyetlerde bulunarak gözlemlerini kaleme alan Rufus Anderson, taraflı bakış açısına rağmen bölgede yaşananlar ile isyan bitimindeki durum hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yazar, güvenilir Yunanlı otoritelere dayandırdığı bilgilerinde, isyan öncesi Mora'da 80 bine yakın Türk'ün yaşadığını, 1829 itibariyle bunların yok edilmek ve sürülmek suretiyle hiç birinin kalmadığını aktarmaktadır. Anderson, bölgede Rumlardan duyduğu ve bazılarını bizzat tespit ettiği Türklere ait kemik yığınlarından da eserinde bahsetmektedir. Yazar, 1822'de Korint ile Partar arasındaki bölgede Türklerin korkunç bir açlığın pençesine itildiğini zikretmektedir. Burada ölenlerin kemiklerinin halen yol kenarlarında olduğunu görmüştü. Yazar, isyandan önce Korint'te 1.000 Rum ile 300 Türk evinin bulunduğunu buraların yağmalanıp, perişan edildiğini, idareci Kamil Bey'in sarayından başka, Türklere ait çeşme, hamam ve bahçeleriyle birlikte evlerin yerle bir edildiğini görmüştü. Buradaki üç camiden sadece birinin kible tarafı ayakta kalmıştı. Camiler kurşun delikleriyle doluydu. Anderson, bu görüntüler karşısında, Yunanların Müslümanların dininden ne kadar çok nefret ettiklerini anladığını yazmaktadır. Bölgedeki Türk arazilerinin şimdi Yunanlılarca işlendiğini aktaran yazar, Anabolu'ya geldiğinde gördükleri karşısında şaşkınlığını gizlememiştir. Savaştan önceki önemini bildiği şehirde yaşayan ve çoğunluğu Türk 4.000 nüfustan bir teki kalmamıştı. Anabolu'nun tesliminden sonra isyancı lider Gribas'ın kasabaya yaptığı saldırılar ve Yunanların Türk mülklerine uyguladıkları aşırılıklara rağmen binaların hâlen iyi durumda olması ise Anderson'u hayrete düşürmüştür.

Anderson da Tripoliçe katliamına çarpıcı cümlelerle değinmektedir. Yazar, haklı gördüğü Yunan isyanının bu katliamla lekelenip gölgelendiğini belirtmektedir. Anderson, katliamdan önce Tripoliçe'deki 4.500 evden yarısının Türklere ait olduğunu kaydetmektedir. Kısa sürede Mora'nın her yerinden kendini güvende hissetmeyen Türk ve Yahudilerin buraya akın ettiğini, şehrin dolup taşıdığını anlatmaktadır. Yunanlılar tarafından Tripoliçe'nin ele geçirilişi ve sonrasında yaşananların örtbas edilmesini eleştiren Anderson, Rumların karakterlerine ve insan doğasına uygun olarak bir köle savaşının (eserinde Yunanların 400 yıl boyunca Türklerin boyunduruğunda köle olarak yaşadığını çeşitli yerlerde sıklıkla vurgulamaktadır) bütün aşırılıklarıyla Tripoliçe'de sergilendiğine dikkat çekiyordu.

60 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması, s. 119; Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram*, s. 111.

Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri

Kalavrita kasabasındaki 100 Türk evinin yakılışını, Patras Piskoposu Germanos emri ile evlerin ve 2 caminin yok edilmesine de eserinde yer veren Anderson, Patras'ta kazanılan zaferin Yunanlılara cesaret verdiğini anlatmaktadır. Yazar, Navarin şehrinin Ağustos 1821'de Rumların eline geçmesi sonrasında büyük bir katliamın yaşandığını ve şehrin yağmalandığını yazmaktadır. Müellifin diğer bir önemli tespiti ise Rumların yakıp yok etmedikleri camilerin tamamının eskiden kiliseden camiye çevrilenler olduğuydu. Bu camiler tekrar kilise haline getiriliyordu.⁶¹

Bazı Yunan kaynaklarına göre 1821 isyanı başladığı günlerde, 1830 tarihi itibarıyla bağımsız olan Yunan Devleti'ne bırakılan yerlerde yaşayan Türklerin sayısı 90.800 olarak verilmektedir. Eğriboz'da ise 7.163 Türk yaşamaktaydı.⁶² Bu verilerden Mora'da yüz bine yakın Türk'in yaşadığı anlaşılmaktadır. Halbuki bazı kaynaklarda sadece isyan sonunda bir tek Türk'ün dahi kalmadığı Mora Yarımadası'nda⁶³ 50 bin civarında Müslüman erkek olduğu zikredilmektedir. Bunlardan 40 bini Tripoliçe katliamında yok olmuştur.⁶⁴ Dönemin eserlerinde Gördüs Kalesi'nde 500, deniz kıyısındaki Vostice ve Kartina'da 100, Argos'ta 170, Navarin'de 180, Koron ve Landos'ta 200, Guston'da 300, Arkadya ve Mezistre'de 400, Benefşe'de 500, Anabolu'da Türk-Yahudi toplam 750, Fenar'da 1.000, Tripoliçe'de ise 2.000 yerleşik Türk hane tespit edilmişti. Balyabadra'nın nüfusu ise 10 bin civarındaydı.⁶⁵ Ahmed Lütfi Efendi, isyanın daha ilk günlerinde Mora'da en az 35 bin Türk'ün katledildiğini yazmaktadır.⁶⁶

Diğer taraftan Yunanistan'ın nüfusu 1821–1838 arasında 938.765'ten 752.077'ye kadar düşmüştü. Bu 200 bine yakın eksilmede en büyük pay elbette Mora Türklerine aittir. 1821–29 yılları arasında Mora ve orta Yunanistan'da Türk nüfusun Rum nüfusa oranı onda bire, Eğriboz'da ise altıda bire gerilemiştir. Mora etrafındaki adalarda ise hiç Türk bırakılmamıştır.⁶⁷

Rum isyanı boyunca Mora ve Rumeli tarafında katledilen Türkler sessiz bir şekilde tarih sahnesinden silindi. Ancak, bir şekilde canını kurtararak Rumeli ve Anadolu'ya göç edenler ile az sayıda da olsa Yunanistan'da kalabilenler için sorunlar yeni başlıyordu. 1830'da Yunanistan'ın

61 Rufus Anderson, *Observations Upon Th*, s. 51, 54-55, 62, 72-74, 80, 91, 101, 121, 127, 132, 134, 137, 200.

62 Emile Y. Kolondy, *la Population des îles de la Grèce*, I, (Aix-en-Provence: Edisud, 1974), s. 191; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, s. 81.

63 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması", s. 112; George Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. A Yaraman-Başbuğu (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995), s. 301.

64 Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair*, vr. 2b-3b.

65 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, TY, nr. 2045, vr. 17a-26b.

66 *Vak'anivis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, II-III, s. 543.

67 N. J. Svoronos, *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*, çev. M. Galip (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936), s. 14; Bilal Şimşir, *Ege Sorunu*, I, s. XXII.

bağımsızlık kazanma süreci ardından sağ kalan ve büyük dramlara şahitlik eden Mora Türklerinin acıları devam etti.⁶⁸

SONUÇ

Rumların 1821’de bağımsızlık sloganı ile isyan edişleri, hem Osmanlı Devleti ve hem de yüzyıllarca Mora’yı vatan edininip, buraları mamur hale getiren Türkler için acıların dolu, çok sancılı bir süreci başlatmış oldu. Rumlar, isyanın en başında hedeflerinin Mora’da bir tek Türk kalmayana kadar savaşmak olduğunu bütün dünyaya ilan etmişlerdi. Rum isyancıların bu hedefi Avrupa kamuoyunca da desteklenmekteydi. Bu şartlar altında, Mora ve diğer isyan bölgelerinde yaşayan Türler için ölüm bazen kurtuluş olmuştu. İsyan boyunca kuşatma altında tutulan Türkler için dayanılmaz boyutlara ulaşan açlık ve sefalet, günlük yaşamın olağan bir parçası haline gelmişti. İsyan ardından Türkler yerlerinden, yurtlarından oldular. Dünün çift-çubuk, arazi sahibi itibarlı insanları, bir anda orada burada sefalet içinde yaşamaya mahkûm oldular ve daha sonraları bir kısmı devletin yardımları ile hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Yüzyıllar boyu Mora’da oluşturulan Türk emlak ve vakıfları ile bölgedeki asırlık Türk medeniyetinin izleri ise gözleri dönmüş isyancılar eliyle sonsuza kadar silinmiştir. Mora Türkleri isyan süresince canlarından, Yunanistan’ın bağımsızlığı sonrasında ise anlaşmalarda kendilerine hak olarak tanınan mallarından oldular.

26

Osmanlı Devleti, kendi vatandaşı Rumların oldukça organize isyanını bastırmakla uğraşırken, bir taraftan da Rumlara sempati duyan büyük Avrupa Devletleri’nin baskılarına göğüs germeye çalıştı. İsyanın bastırılması için yapılan onca masraf bir tarafa, Rumlar bağımsız olacak diye, hiçbir uluslararası hukuka uymayan 1827 Navarin baskınında bin bir zorluk ve fedakârlıkla oluşturduğu donanması ile en seçkin denizcilerin kaybedilmesi, devlette telafisi zor yaralar açtı. Navarin Limanı’nda yanan Türk gemilerinin alevleri, âdeta Yunan bağımsızlık meşalesini ateşlemiş oluyordu. Bundan sonraki süreçte inisiyatif tamamen Osmanlı’nın elinden çıktı. Müttefikler adına Fransızlar 1828’de Mora’yı tek taraflı işgal ettiler ve Osmanlı’nın bölgedeki nüfuzunu ve psikolojik üstünlüğünü kırdılar.

Filiki Eteryâ örgütünün 1814’te Rusya destekli başlattığı macera, 1821’de hayal olmaktan çıktı, 3 Şubat 1830’da imzalanan bir anlaşma ile gerçeklerle buluştu. Elbette, bu hayalin başarıya ulaşmasında Helen dostu Avrupa’nın katkısı, Rum isyancıların emellerinin çok ötesinde bir değer taşıyordu. Diğer taraftan Rumların Osmanlı’dan bağımsız olma hırs ve arzuları, bunun

68 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, HAT, nr. 38096, 39202, 39379, 40084, 43788-B, 47762-U, 51346-Ç, -D, Gabriel Noradounghian, *Recueil D’Actes Internationaux de L’Empire Ottoman*, II, (Paris: F. Pichon, 1900), ss. 130-135; *Vak’anüvis Ahmed Lütüfî Efendi Tarihi*, I, s. 21; *Vak’anüvis Ahmed Lütüfî Efendi Tarihi*, IV-V, ss. 841-844.

gerçekleşebilmesi için hep dışarıya bel bağlamaları ve büyük Avrupa devletlerinin himayesini gözetmeleri, ileride bu devletler tarafından kendi politik çıkarları uğruna suiistimal edilmelerine de zemin hazırladı. Bu ülkelerin Yunanistan üzerindeki egemenlik kavgaları bağımsızlıktan sonrası da şiddetini sürdürdü ve bu müdahaleler nedeniyle ülke yer yer ekonomik çöküş ve kaos ortamına sürüklendi. Buna rağmen kuruluşundan itibaren Yunan emellerinin önemli güç kaynağı yine hiç şüphesiz Batı'nın Helen dostluğu oldu. Sınırlarına, Avrupalıların Osmanlı aleyhine yaptıkları müdahalelerle kavuşan Yunanistan, yine bu devletlerin kayırmalarıyla sürekli olarak büyüdü ve zaman zaman yaşadığı acı tecrübelere rağmen, tarihi emellerini gerçekleştirebilme hevesini taşımaya devam etti.

Yunanistan, bağımsızlık sonrası Osmanlı ile emlak ve vakıflara dair yaptığı anlaşmalara rağmen hep sorunları zamana yayma politikaları izledi. Bazen de avraupa desteği sayesinde çok büyük haksızlıklar yaparak Mora muhacirlerini daha da mağdur eden uygulamalara gitti. Ülke içinde ise öldürülen Müslümanların mallarının paylaşımından doğan çekişmeler ortaya çıkmıştı. Bu çekişmeye ulusal topraklar sorunu denilmekteydi. Zira Yunanistan'da ekilebilen arazilerin önemli kısmını isyan boyunca katledilen veya kovulan, sahipleri tarafından bırakılmış vakıf, çiftlik, timar ve has gibi Osmanlı arazileri oluşturuyordu. Bu arazilerin çoğu köylülerce işgal edilmiş veya askerî komutanların eline geçmişti. Gerek isyan döneminde ve gerekse bağımsızlık ardından anlaşmalara uygun olarak Yunanistan'ı terk edip imparatorluğun çeşitli yerlerinde sefalet düşen Mora muhacirlerinin geride kalan şahsî mal ve eşyaları ile yüzyıllar boyunca oralarda oluşturulan Müslüman vakıflarının tasfiyesi de büyük trajedilere sahne oldu.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Ahmedpaşazâde Mir Yusuf. *Mora Vak'asına Dair Ba'zı Malumât*. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 564.

Anderson, Rufus. *Observations Upon The Peloponnesus And Greek Islands, Made in 1829*. Boston: Crocker and Brewster, 1830.

Barratt, Glynn R. "Notice Sur L'Insurrection des Grecs contre L'Empire Ottoman: A Russian View of The Greek War of Independence". *Balkan Studies*, XIV, (1973).

Bartle, G. F. "Bowring and The Greek Loans of 1824 and 1825". *Balkan Studies*, III/1, (1962).

Başar, Cem. *Yunan Oyunu: Türk-Yunan İlişkilerinin Gerçek Yüzü*. İstanbul: V Yayıncılık, 1988.

Bayrak, Meral. “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletleri'nin Tutumu”. *Osmanlı*. Cilt II içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Castellan, George. *Balkanların Tarihi*. Çev. A Yaraman-Başbuğu, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.

Cevdet, Ahmed. *Tarih-i Cevdet*. Cilt XI, XII, İstanbul: Matbaa-yi Osmaniye, 1309.

Clair, William St. *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence*. London: Oxford University Press, 1972.

Cline, Myrtle Agnes. *Amerikan Attitude toward the Greek War of Independence 1821-1828*. Atlanta: Columbia University, 1930.

Clogg, Richard. *Modern Yunanistan Tarihi*. Çev. D. Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Durand-Viel, G. *Les Campagnes Navales de Mohammed Aly et D'Ibrahim*. Paris: Impr. Nationale, 1935.

Earle, Edward Mead. “American Interest in the Grek Cause, 1821-1827”. *The American History Review*, vol. 33/1, (1927), 44-63.

Fahmy, Khaled. *All the Pasha's Men, Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*. New York: Cambridge University Press, 1997.

Fallmerayer, Jakob Philip. *Doğu'dan Fragmanlar*. Çev. H. Salihoğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Günay, Necla. “Filik-i Eterya Cemiyeti”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, (2005), 263-287.

Hobsbawm, Eric J. *Eşkiyalar*. Çev. O. Akalın, N. Hasgül, İstanbul: Avesta Yayınları, 1997.

Howarth, David. *Greek Adventure, Lord Byron and other Eccentrics in the War of Independence*. New York: Atheneum, 1976.

Iorga, N. *Osmanlı Tarihi*. Çev. B. S. Baykal, Cilt V, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1948.

- İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Kurtoğlu, Fevzi. *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi (Çengeloğlu Tahir Paşa)*. Cilt I-II, İstanbul: Deniz Matbaası, 1944.
- Kolondy, Y. Emile. *la Population des îles de la Grèce*. I, Aix-en-Provence: Edisud, 1974.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Yunan İsyânı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”. *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayını, 1986.
- Lane-Poole, Stanley. *The Life of the Right Honourable Stradford Canning Viscount Stradford de Redcliffe*. London: Longmans, 1888.
- Loukos, Christos. “Some Suggestion for a Bolder Incorporation of Studies of The Greek Revolution of 1821 into Their Ottoman Context”. *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Tarnsformation Adaptation* içinde. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Mackenzie, Molly. *Türk Atinası Unutulan Yüzyıllar 1456-1832*. Çev. M. Harmancı, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999.
- McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Çev. B. Umar, İstanbul: İnkılap, 1998.
- Mehmed Esad Efendi. *Vak'anüvis Mehmed Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*. Nşr. Z. Yılmaz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Mehmed Mansur. *Rum Fetreti (Yunanistan İsyân ve Teşekkülü)*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 6084-6085.
- Mehmed Mansur. *Rum Fetretine Dair Tarih*. İstanbul: Canlı Han Matbaası, 1288.
- Mehmed Örfi. *Coğrafya-yı Örfi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, TY, nr. 2045.
- Miller, William. *The Ottoman Empire and its Successors. 1801-1927*, Cambridge: University Press, 1934.
- Murat Hatipoğlu. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerininin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Noradounghian, Gabriel. *Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman*. II, Paris: F. Pichon, 1900.

Örenç, Ali Fuat. *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*. İstanbul: Babıalı Kültür, 2009.

Özkaya, Yücel. "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancıları ve Avrupalıların İsyancı Karşısındaki Tutumları". *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri içinde*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayını, 1986.

Philips, Walter Alison. *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*. London: Smith, Elder, 1897.

Rodkey, Stanley Frederick. "The Attempts of Briggs and Company to Guide British Policy in the Levant in the Interest of Mehemet Ali Pasha, 1821-41". *The Journal of Modern History*, 5/3 (1933), 324-351.

Seyfioğlu, Ali Rıza. *Sir Adolphus Slade'nin (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile "Karadeniz" Seferi*. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1945.

Sonyel, Salâhi R. "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Bellekten*, LXII/233, (1998).

Soulis, George C. "Everett-Kapodistrias Correspondence", *The Journal of Modern History*, 26/3, (1954), 272-273.

Stathis, Panagiotis. "From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries". *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation* içinde. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.

Svoronos, N.J. *Histoire de la Grèce moderne*, Paris: Presses universitaires de France, 1953.

Svoronos, N. J. *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*. Çev. M. Galip, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936.

Şimşir, Bilal. *Ege Sorunu, Belgeler, (1912-1913)*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi. Cilt I, II, III, Haz. A. Hezarfeni İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Wrigley, W. David. "The Ionian Islands and The Advent of The Greek State (1827-1833)". *Balkan Studies*, XIX, (1978), 413-417.

Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri

Yunan İsyanına Dair Mukaleme Risalesi. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr.,668.

Yunan Meselesine Dair Düvel-i Mütehabbeye Verilen Beyanname. Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 666.

Yusuf b. Ahmedpaşa, *Mora İhtilaline Dair.* Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, TY, nr. 3473.

Belgeler

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Hattı Hümayun Tasnifi (HAT), nr. 16500; 17073-A; -B; 17123; 17365; 21336; 21411-B; F; -E; 23699; 24950; 24953; 25223; 3015132005; 32954; 33935; 34713; 34746-İ; 35211-C; 35408; 36094; 36100; 37873; -A37948; 38073; 38076-B; 38096; 38228; -C;38269, 38300; A; -B; -C; -D; 38378; -A; -B; -C.38413; 38417; 38422; 38425; 38428; 38431;38442; 38454; 38503; 38528; 38546; 38547; 38668; 38681; 38730; -A, -B; -C; 38766; 38780; 38785-B; 38974; -A38987; 39139; 39202; 39272-C; 39279;-D; 39926; 40084; -G; 40294; 40941; 43788-B; 44927-D; 45229-B;-D; 45234; 45424; 46550-D;46625; 47762-U; 48481; 50072; 50074; 50082; 50198; 51287; 51289. 51300; 51302; 51309; 51313; 51325; 51343; 51346-Ç; -D.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Hattı Hümayun Tasnifi, Cevdet Dâhiliye Tasnifi (C. DAH), nr. 1353; 2115; 4007; 4436; 6325; 9305; 9005; 16451.

Yunanistan Krallığı'nın 1832 sınırları

